

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΜΗΝΑ Δ. ΜΥΡΤΙΔΟΥ
1958

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΕΝ Τῷ ΣΟΦΙΣΤῇ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ἐδείχθη ἀπό τινος ὅτι αἱ περὶ πλαστικῶν τεχνῶν γνῶμαι τοῦ Πλάτωνος ἀφορῶσιν εἰς τὴν σύγχρονον αὐτοῦ ἑλληνικὴν τέχνην, ὑπὸ ταύτης ἀμέσως ἐμπνεόμεναι¹, τοῦτ' αὐτὸ δὲ διαπιστοῦμεν² καὶ περὶ τῆς συγχρόνου αὐτοῦ μουσικῆς. Εἶναι ὡσαύτως γνωστὴ ἡ τοποθέτησις τοῦ φιλοσόφου ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς μιμήσεως, ἔχουσι δ' ἀνευρεθῆ τὰ θεωρητικὰ πρότυπα ἐφ' ὧν οὗτος στηρίζεται³. Γενικῶς εἶπειν, πᾶν καλλιτέχνημα εἶναι ἀφομοίωμα καὶ μίμημα ἑτέρας τινὸς πραγματικότητος, ἧτις εἶναι ἐπίσης μίμημα καὶ ἀφομοίωμα τῆς Ἰδέας, ἣν αἰσθητοποιεῖ, τοῦ καλλιτεχνήματος ἀπέχοντος οὕτω κατὰ τρεῖς βαθμοὺς τοῦ ἐπιπέδου τῆς Ἰδέας⁴. Ὅποια ὁμως ἡ ὀντολογικὴ βᾶσις τοῦ καλλιτεχνήματος καθόλου, δυνάμεθα νὰ εὔρωμεν ἐν τῷ Σοφιστῇ, ἐνθ' αὐτὸ πρόβλημα τῆς Τέχνης λαμβάνει ὅλως διάφορον ὄψιν, ἀναφερόμενον εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ μὴ ὄντος καὶ πλάνης ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῷ λόγῳ⁵.

Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ Πλάτωνος νοεῖται μόνον ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου πλαισίου ἐν ᾧ κινεῖται ἡ σκέψις αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ *Παρμε-*

1. Πβ. P. - M. Schuhl, Platon et l'art de son temps (arts plastiques), Παρίσιοι, ἔκδ. Alcan, 1933, σελ. 2.

2. Πβ. P. - M. Schuhl, Platon et la musique de son temps, ἐν περιοδ. Revue Internationale de Philosophie, 1955, σελ. 276 κ.έξ. Πβ. καὶ E. Moutsopoulos, La musique dans l'œuvre de Platon, ὑπὸ ἐκτύπωσιν, § 183 κ.έξ.

3. Πβ. H. Koller, Die Mimesis in der Antike. Nachahmung Darstellung, Ausdruck, Βέρνη, ἔκδ. A. Francke, 1954, ἰδίᾳ σελ. 120.

4. Πολιτεία, Ι', 596d-e.

5. Τὸ δυνατόν τῆς πλάνης πρᾶσβεύει γενικῶς ὁ Πλάτων, παρὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν σοφιστῶν περὶ τοῦ ἀντιθέτου (πβ. Εὐθύδ., 284a-c καὶ Κρατ. 385b-c. Πβ. Ἴσοκρ., Ἐλέν. 208a καὶ A. Diès, ἔκδ. τοῦ Σοφιστοῦ, Παρίσιοι, Les Belles Lettres, 1950, σελ. 342 καὶ σημ. 2), θεωρῶν ὅτι οὕτω ἀποτελεσματικῶς καταπολεμεῖ τὴν σοφιστικὴν. Ἄλλωστε, αὐτὸς οὗτος ἀπορρίπτει τὸ δυνατόν τῆς πλάνης, ἀλλαχοῦ. Πβ. Πολιτεία, 478b-c, Θεαίτ. 188d - 189b. Πβ. καὶ A. Diès, Notice, εἰς τὴν ἔκδ. τοῦ Θεαιτήτου, Παρίσιοι, Les Belles Lettres, 1950, σελ. 141, σημ. 3.

νίδου καὶ ἐντεῦθεν, ἦτοι ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀβεβαιότητος περὶ τοῦ ὑπαρκτοῦ σταθερῶν τύπων πραγματικότητος, αὐτῶν τούτων δηλονότι τῶν ἰδεῶν, ὡς καὶ σταθερῶν νόμων διεπόντων τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν. Ἡ στροφή αὕτη τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς πρὸς μίαν ἄκρως σκεπτικιστικὴν ἀποψιν, φανερὰ ἤδη ἐν τῷ *Παρμενίδῃ*¹, κορυφοῦται ἐν τῷ *Πολιτικῷ*, ἐνθα ἡ ἀντινομία μεταξὺ νομοτελείας καὶ ἐλευθερίας ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ ταῖς τέχναις καθίσταται τραγικὴ διὰ τὸν φιλόσοφον. « Οὐδὲν γὰρ δεῖν τῶν νόμων εἶναι σοφώτερον », ἀναγιγνώσκομεν ἐν τῷ *Πολιτικῷ*. Ἀλλὰ περαιτέρω βεβαιοῦται ὅτι « ταῦτα δὴ περὶ τε ταύτας τὰς ἐπιστήμας εἰ γίγνοιτο οὕτως ὡς λέγομεν... καὶ στρατηγικῆς καὶ συμπάσης ἡστινοσοῦν θηρευτικῆς καὶ γραφικῆς ἢ συμπάσης ὀτιοῦν μέρος μιμητικῆς καὶ τεκτονικῆς καὶ συνόλης ὀποιασοῦν σκευουργίας ἢ καὶ γεωργίας... ἢ πεττεῖαν² ἢ σύμπασαν ἀριθμητικὴν... — περὶ ἅπαντα ταῦτα τί ποτ' ἂν φανείη, κατὰ συγγράμματα γιγνόμενα καὶ μὴ κατὰ τέχνην; — Δῆλον ὅτι πᾶσαί τε αἱ τέχναι παντελῶς ἂν ἀπόλοιτο ἡμῖν, καὶ οὐδ' εἰς αὐθις γένοιεντ' ἂν ποτε διὰ τὸν ἀποκωλύοντα τοῦτον ζητεῖν νόμον »³.

Φανερόν ὅτι ἔχει ἀπολεσθῆ πᾶσα ἐμπιστοσύνη εἰς τοὺς σταθεροὺς τῆς νοήσεως καὶ τῆς δημιουργίας νόμους⁴. Τέχνη εἶναι πραγματικότης τις ἐν συνεχεῖ ἐξελίξει καὶ ροῇ εὐρισκομένη, διότι, ἂν μὴ νοηθῆ οὕτω,

1. Κατὰ τὸν P. - M. Schuhl, *L'œuvre de Platon*, Παρίσιοι, Hachette, 1954, σελ. 117 κ.έξ., διαπιστοῦται, ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ καὶ τοῖς ἐπομένοις, μία κρίσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣτις θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρχάς, πρὶν ἢ, διὰ τοῦ « Φιλήβου » ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς σταθερότητα. Πβ. N. I. Boussoilas, *L'Être et la composition des mixtes dans le « Philèbe » de Platon*, Παρίσιοι, ἔκδ. P.U.F., 1952, σελ. 42 κ.έξ.

2. *Πειτεῖαν* ὠνόμαζεν ἡ μουσικὴ σχολὴ τοῦ Δάμωνος, ἣ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Πλάτων, τὸ σύνολον τῶν κανόνων τῶν διεπόντων τὴν σύνθεσιν. Πβ. καὶ Ἀριστοτείδ. Κοῦϊντ., *Περὶ μουσ.*, ἔκδ. Meibom, σελ. 29 (ἔκδ. Jahn, σελ. 19): « πεττεῖα δέ, ἣ γινώσκομεν τίνας μὲν τῶν φθόγγων ἀφετέον, τίνας δὲ παραληπτέον καὶ ὁσάκις ἕκαστον αὐτῶν, (καὶ) ἀπὸ τίνος τε ἀρκετὸν καὶ εἰς ὃν καταληκτέον· αὕτη δὲ καὶ τοῦ ἠθους γίγνεται παραστατικὴ ». Ἡ τοιαύτη ὁμῶς σημασία τοῦ ὄρου ἐν τῷ παρόντι χωρίῳ τοῦ Πολιτικοῦ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη. Ἀντιθέτως, ἀλλαχοῦ παρὰ Πλάτωνι, οὗτος σημαίνει τὴν τέχνην τῆς διὰ τῶν πεσσῶν παιδιᾶς: Πολιτικ. 292e, Φαῖδρ. 274d, Γοργ. 450d κλπ.

3. Πολιτικός, 299d-e.

4. Πβ. V. Goldschmidt, *Les dialogues de Platon, structure et méthode dialectique*, Παρίσιοι, P.U.F., σελ. 151 καὶ 182.

ὁ βίος ἡμῶν καθίσταται ἀβίωτος¹. Συνεπῶς, ἐν τῷ συνεχεῖ γίνεσθαι εὐρισκομένη, ἡ Τέχνη εἶναι ἔξω πάσης οὐσίας, ἤτοι μὴ ὄν². Καὶ ὄντολογικῶς λοιπὸν θεμελιούται ἡ περὶ τῆς ὀ λόγος πραγματοποιουμένη στροφή ἢ κρίσις. Ἀπομένει νὰ ἴδωμεν κατὰ ποῖον τρόπον ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ ἄρνησις τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλλιτεχνήματος δικαιολογεῖται.

Ὁ διάλογος Σοφιστής καταδεικνύει τὴν δυνατότητα τῆς πλάνης, θεμελιουμένης οὕτω τῆς ἀναγνωρίσεως ποιᾶς τινὸς πραγματικότητος τοῦ μὴ ὄντος³. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐκλεγομένη ὁδός, πρὸς κατανόησιν τούτου, διέρχεται ἔκ τινος ομάδος γνωσιολογικῶν ἐννοιῶν, ἐφ' ὧν στηρίζονται διαλεκτικῶς ἐξ τοῦ σοφιστοῦ διαδοχικοὶ ὀρισμοί. Ἐν τῇ ἀναζητήσει ὀρισμοῦ παραδεκτοῦ γίνεται προσφυγὴ εἰς τὴν γνωστὴν μέθοδον τῆς διχοτομήσεως⁴.

Κατὰ τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ πέμπτου κατὰ σειράν ὀρισμοῦ τοῦ σοφιστοῦ, ἧτις εἰσάγει εἰς τὴν κεντρικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ διαλόγου⁵, ὁ σοφιστὴς θεωρεῖται ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀντιλογικός, ἀντιλογικοὺς καθιστῶν καὶ ὄσους διδάσκει τὴν τέχνην αὐτοῦ ἤτοι τὴν τῆς ἀντιλογίας, ἀκόμη καὶ ἐπὶ ζήτημάτων « θείων, ὄσ' ἀφανῆ τοῖς πολλοῖς »⁶ καὶ φανερῶν, ὄσα περιβάλλουσιν αὐτούς, καὶ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ γενικῶς ἐπὶ παντὸς ζητήματος ἐνδιαφέροντος τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ⁷. Τοῦτο ὄμως ἀντίκειται πρὸς τὴν, καθ' ὑπόθεσιν, πεπερασμένην φύσιν τοῦ

1. Πολιτικός, 299e.

2. Σοφιστ. 241e.

3. Πβ. A. Diès, Notice, εἰς τὴν ἔκδ. τοῦ Σοφιστοῦ, Παρίσιοι, Les Belles Lettres, 1950, σελ. 267.

4. Πβ. καὶ Πολιτικ., 262a κ.ἔξ. Περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως, παρὰ Πλάτωνι, τῆς τοιαύτης μεθοδολογικῆς ἀρχῆς, πβ. Φαῖδρον, 270d. Ἐν τῷ Σοφιστῇ, ἡ εἰδωλοποιητικὴ διαιρεῖται εἰς εἰκαστικὴν καὶ φανταστικὴν. Εἰς τοὺς πέντε πρώτους ὀρισμοὺς, ἡ σοφιστικὴ θεωρεῖται ὄτι ἀνήκει εἰς τὴν α' ομάδα, τοῦθ' ὄπερ εἶναι ἐσφαλμένον. Πράγματι, ὁ σοφιστὴς, παραγωγὸς εἰκόνων, παραγωγικὴν μετέρχεται τέχνην. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν σχετικὴν μόνον ἀξίαν τῆς μεθόδου τῆς διχοτομήσεως, ἧτις πεντάκις ἤγαγεν εἰς ἐσφαλμένην ἐκλογὴν γένους. Ἐνώπιον τοῦ διλήμματος: τέχνη ἀντιγραφῆς ἢ τέχνη ἐξεικονίσεως, ὁ Ξένος τοῦ διαλόγου ἐκλέγει τὸ β' εἶδος, ἀναγνωριζομένης οὕτω τῆς δυνατότητος τῆς πλάνης, ἤτοι τῆς ψευδοῦς εἰκόνας. Τὸ μόνον ὄπερ ἀπομένει εἶναι ἡ διάκρισις μεταξὺ καλῆς εἰκόνας καὶ κακῆς εἰκόνας. Περὶ πάντων τούτων, πβ. V. Goldschmidt, μν. ἔργ., σελ. 182.

5. 232b κ.ἔξ.

6. 232c.

7. 232d.

ἀνθρώπου. Συνεπῶς « πῶς οὖν ἂν ποτέ τις πρὸς γε τὸν ἐπιστάμενον αὐτὸς ἀνεπιστήμων ὢν δύναιτ' ἂν ὑγιές τι λέγων ἀντειπεῖν » ;¹ Ἡ παρὰ ταῦτα ὁμως ἐπιτυχία τοῦ σοφιστοῦ παρὰ τοῖς νέοις ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, καίπερ μὴ ὢν παντογνώστης, φαίνεται τοιοῦτος². Ἡ ἐπιστήμη αὐτοῦ εἶναι δοξαστική, ἤτοι φαινομενική, οἷα καὶ ἡ τοῦ θαυματοποιοῦ³, καὶ παντὸς ὅστις παντοῖα μετέρχεται μέσα πρὸς προβολὴν τοῦ μὴ πραγματικοῦ ὡς πραγματικοῦ.

Πρόκειται περὶ μιμητοῦ, ὅστις καὶ ζῶντας ἔτι ἰσχυρίζεται ὅτι δύναται νὰ δημιουργήσῃ⁴, τῆς δημιουργίας αὐτοῦ προσλαμβάνουσης τὴν χροιάν καὶ τὸ νόημα τῆς παιδιᾶς⁵. Τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ εἶναι « μιμήματα καὶ ὁμώνυμα τῶν ὄντων »⁶, ὡς τὰ τοῦ ζωγράφου, μακρόθεν ἐπιδεικνυόμενα εἰς τοὺς παῖδας καὶ ἐκλαμβάνόμενα ὡς οἰαδήποτε οὗτος θελήσῃ ἀντικείμενα, λόγῳ τῆς ἐν τῇ ζωγραφικῇ χρήσεως τῆς προοπτικῆς, ἣτις διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν. Ὡσαύτως καὶ διὰ τῶν λόγων εἶναι δυνατὴ ἡ δημιουργία ψευδοῦς ἐντυπώσεως, ὥστε « τοὺς νέους καὶ ἔτι πόρρω τῶν πραγμάτων τῆς ἀληθείας ἀφροσύνας διὰ τῶν ὠτων τοῖς λόγοις γοητεύειν, δεικνύοντας εἰδῶλα λεγόμενα περὶ πάντων, ὥστε ποιεῖν ἀληθῆ δοκεῖν λέγεσθαι »⁷. Ταῦτα πάντα θέλουσιν ἀναγνωρισθῆ ὡς φαντάσματα ὑπὸ τῶν νέων, ἄρκει οὗτοι νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα⁸. Συνεπῶς, καὶ ὁ σοφιστής, « τῶν γοήτων ἐστὶ τις, μιμητὴς ὢν τῶν ὄντων »⁹.

1. 233a. Ὁ ὅλος συλλογισμὸς κατασκευάζεται συμφώνως πρὸς σχῆμα θεμελιούμενον καὶ ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ ψευδο-αξιῶν. Πβ. V. Goldschmidt, μν. ἔργ., σελ. 169.

2. 233c. Τοῦτο συμβαίνει, ὅπως καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ρήτορος (πβ. Γοργ. 459a-c), διότι ὁ σοφιστὴς οὐδεμιᾶς χρήζει σοφίας, εἰ μὴ τῆς περὶ τὸ λέγειν. Ἡ συνέχεια τοῦ κεμένου τούτου ἀποτελεῖ ἐπανάληψιν τοῦ ἤδη ἐν τῷ Ι' βιβλίῳ τῆς Πολιτείας ἀναπτυχθέντος θέματος τῆς μιμητικῆς. Καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ (Ι', 596c) καὶ ἐν τῷ Σοφιστῇ (233e κ. ἐξ.) ἀνατρέπονται οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ σοφιστοῦ περὶ παντογνωσίας αὐτοῦ, διὰ συγκρίσεώς τινος πρὸς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ θαυματοποιοῦ περὶ δυνατότητος αὐτοῦ πρὸς παντοίας δημιουργίας.

3. Περὶ τῆς μιμήσεως, ὡς συγγενοῦς πρὸς τὴν « γοητείαν », πβ. Πολιτεία, Ι', 598d.

4. Σοφιστ., 234a. Πβ. καὶ Πολιτεία, Ι', 596a - 605b.

5. Σοφιστ., 234b.

6. Αὐτόθι, 234b - 235b.

7. Αὐτόθι, 234c. Πβ. Πολιτεία, Ι', 598d καὶ 602b-d. Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν μουσικῶν τεχνῶν. Πβ. Νόμ., Β', 668b.

8. Σοφιστ., 234e.

9. Αὐτόθι, 235a.

Συμφώνως πρὸς τὴν εἰκαστικὴν μέθοδον¹, ἡ γένεσις τοῦ μιμήματος λαμβάνει χώραν, « ὅποταν κατὰ τὰς τοῦ παραδείγματος συμμετρίας τις ἐν μήκει καὶ πλάτει καὶ βάθει, καὶ πρὸς τούτοις ἔτι χρώματα ἀποδιδούς τὰ προσήκοντα ἑκάστοις »² μεταφέρῃ αὐτὰ εἰς τὸ πεδίου τῆς τέχνης. Ἡ τοιαύτη ὁμοῦς μέθοδος ἀφορᾷ μόνον εἰς τὰ μικροῦ μεγέθους καλλιτεχνικὰ μιμήματα. Τὰ μεγάλα ὁμοῦς τοιαῦτα ἀπαιτοῦσιν, εἴτε γλυπτὰ εἶναι εἴτε ζωγραφικὰ³, ἑτέραν τινὰ τεχνικὴν. « Εἰ γὰρ ἀποδιδούσιν τὴν τῶν καλῶν ἀληθινὴν συμμετρίαν, οἴσθ' ὅτι σμικρότερα μὲν τοῦ δέοντος τὰ ἄνω, μείζω δὲ τὰ κάτω φαίνοιτ' ἄν, διὰ τὸ τὰ μὲν πόρρωθεν τὰ δ' ἐγγύθεν ὑφ' ἡμῶν ὁρᾶσθαι »⁴. Κατὰ συνέπειαν, οἱ δημιουργικοὶ καλλιτέχναι περιφρονοῦσι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰς « οὔσας συμμετρίας », χρησιμοποιοῦντες μόνον « τὰς δοξούσας εἶναι καλὰς τοῖς εἰδώλοις »⁵ τοιαύτας. Ἡ εἰκαστικὴ μίμησις σέβεται τὴν ἀλήθειαν καὶ αὐτὴν ἀναπαράγει. Ἡ φανταστικὴ, ὁμοῦς, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς καταδικαστέα μίμησις, διότι ταύτην μετέρχεται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ Τέχνη⁶. Ταῦτα τὰ δύο εἶδη ἀπαρτίζουν τὴν εἰδωλοποιητικὴν, τὴν μίμησιν δηλονότι ἣτις κατασκευάζει εἴδωλα⁷. Ἐντεῦθεν εἶναι ἄμεσος ἢ μετάβα-

1. Πβ. ἀνωτέρω, σελ. 371, σημ. 4.

2. Σοφιστ., 235d-e.

3. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μουσικῶν ἔργων τὰ αὐτὰ περίπου ἰσχύουσιν. Πβ. Κρατ., 423c.

4. Σοφιστ., 235e - 236a. Τοιαῦτα προβλήματα γεννᾷ ἄγαλμά τι ἐπὶ ὑψηλοῦ βάθρου λ.χ. τοποθετούμενον.

5. Πβ. Φίληβ., 41c - 42a καὶ ἰδίᾳ Πολιτείαν, Γ', 602b-d, ἐνθα, ἵνα καταδειχθῇ ἡ μεταξὺ μιμητικῶν τεχνῶν καὶ ἀληθείας διαφορά, ἀπαριθμοῦνται αἱ ὀπτικαὶ ἀπάται : κακὴ ἐκτίμησις τοῦ μεγέθους, ὅταν μεταβάλληται ἡ ἀπόστασις, τοῦ κυρτοῦ ἢ εὐθυγράμμου σχήματος τῶν ἐν τῷ ὕδατι εὕρισκομένων ἀντικειμένων, τῆς ἐντυπώσεως κοίλου ἢ ἀναγλύφου μεταβλητῆς ἀναλόγως τοῦ φωτισμοῦ. Ταῦτα πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀτελή τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἣτις θεμελιοῖ τὴν μαγικὴν δύναμιν τῆς τέχνης τοῦ θαυματοποιοῦ ὡς καὶ πάσης καλλιτεχνικῆς ἐπινοήσεως ἀποσκοπούσης εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ἀληθείας. Περὶ τοῦ σκιαγραφήματος πβ. Α. Diès, ἔκδ. τοῦ Σοφιστ., σελ. 334, σημ. 1. Πβ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 369, σημ. 1 καὶ 3. Πβ. Σοφιστ., 234c, καὶ Φαίδ., 69b, Παρμ., 165 : « οἷον ἐσκιαγραφημένα ἀποστάντι μὲν ἐν πάντα φαινόμενα ταῦτ' ὄν φαίνεσθαι πεπονθέναι καὶ ὁμοια εἶναι », Πολιτεία, Ζ', 523b, Θεαίτ. 208e, Κριτίας, 107c, καὶ Νόμοι, Β', 663c. Πβ. καὶ P. - M. Schuhl, Platon et l'art de son temps, κεφ. Prestiges.

6. Σοφιστ., 236b-c.

7. Περὶ τῶν εἰδωλοποιῶν, πβ. καὶ Πολιτείαν, Ζ', 514b καὶ Γ', 605c. Περὶ τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ εἰς τὸ ὕδωρ, πβ. αὐτόθι, Θ', 584a. Περὶ τῶν μαγικῶν εἰδώλων, πβ. αὐτόθι, Ζ', 510a. Περὶ τῆς ψευδοῦς οὐσίας παντὸς εἰδώλου, πβ.

σις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης, ἧτις ἐκφράζει τὸ μὴ ὄν. « Τὸ γὰρ φαίνεσθαι τοῦτο καὶ τὸ δοκεῖν, εἶναι δὲ μή, καὶ τὸ λέγειν μὲν ἄττα, ἀληθῆ δὲ μή, πάντα ταῦτά ἐστι μεστὰ ἀπορίας αἰεὶ »¹. Διότι τυγχάνει δύσκολον νὰ εὔρεθῆ τρόπος διὰ νὰ λεχθῆ ἢ νὰ γίνῃ νοητὸν ὅτι τὸ ψευδὲς εἶναι ἀληθές, ἄνευ τοῦ κινδύνου νὰ ἐμπλακῆ τις εἰς τὴν τοιαύτην « ἐναντιολογίαν »².

Αἱ σκέψεις αὗται προϋποθέτουσιν ὅτι τὸ μὴ ὄν εἶναι. Διότι ἄλλως οὐδὲ τὸ ψεῦδος ἠθέλεν εἶναι, ὅπερ πρὸς τὸ μὴ ὄν οὕτω ταυτίζεται³. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀναγνωρίζεται ὅτι εἶναι τολμηρόν, ἐπειδὴ, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου παραδεδεδυμένην ἀλήθειαν, καθ' ἣν οὐδέποτε τὰ μὴ ὄντα θέλουσιν ὑπάρξει⁴.

Ἡ μαρτυρία ὅμως αὕτη παραμένει ἀναπόδεικτος⁵. Ἀδυνατοῦμεν ὅπως ἀναγάγωμεν τὸ μὴ ὄν εἰς ὄν « τι », διότι τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀναχθῆ οὔτε εἰς τὸ « ὄν » οὔτε εἰς τὸ « τί »⁶. Λέγοντες « τί » ἐννοοῦμεν « ὄν τι », διακρινόμενον πάντων τῶν ἄλλων. Λέγοντες « μὴ ὄν », οὐδὲν λέγομεν. Τοῦτο ὅμως ἠθέλεν ἀποτελέσει εὐκόλον τοῦ προβλήματος λύσιν, οὐχὶ φιλοσοφικήν.

Οὔτε ὄν ἢ ὄντα, οὔτε μὴ ὄν ἢ μὴ ὄντα εἶναι δυνατὸν νὰ δηλώσωμεν, ἂν μὴ προσφύγωμεν εἰς τὸν ἀριθμὸν, τὴν μονάδα ἢ τὸ πλῆθος. Τὸ μὴ ὄν, φαινομενικῶς, εἶναι « ἀδιανόητόν τε καὶ ἀρρητον καὶ ἀφθεγ-

αὐτόθι, Γ', 597a κ.έξ. Πάντα ταῦτα τὰ παραδείγματα, ἅτινα διανθίζουσι τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης χρησιμοποιοῦνται ἐν τῷ Σοφιστῇ, ἵνα συσσωρευθῆ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ τὴν σοφιστείαν μετερχομένου τὸ σύνολον τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τῆς ψευδαισθήσεως, καὶ τεθῆ τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης ὡς πρόβλημα τῆς πραγματικότητος τοῦ μὴ ὄντος. Πβ. A. Diès, Notice εἰς τὴν ἐκδ. τοῦ Σοφιστ., σελ. 271.

1. Σοφιστ., 236e.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτόθι, 237a. Περὶ τοῦ ὅτι τὸ ψεῦδος εἶναι μὴ ὄν καὶ μηδέν, πβ. καὶ Κρατ., 129d, Εὐθύδ., 184a - 187a, Θεαίτ., 188d. Πβ. καὶ Fénelon, Traité de l'existence de Dieu, Β' μέρος, 13 καὶ 23. Πβ. καὶ A. Diès, ἐκδ. τοῦ Σοφιστοῦ, σελ. 335 καὶ σημ. 1.

4. Παρμεν., Ἀπόσπ. 7 (Diels). Πβ. Ἀριστ., Μετὰ τὰ φ., 1089a, 2 κ.έξ. :

οὐ γὰρ μή ποτε τοῦτο δαμῆ, φησὶν, εἶναι μὴ ἔόντα·
ἀλλὰ σὺ τῆσδ' ἀφ' ὁδοῦ διζήμενος εἶργε νόημα.

5. Πβ. Γοργ. 471e - 472d, ἐνθα δείκνυται ὅτι μαρτυρία δὲν σημαίνει ἀπόδειξιν.

6. Τὸ ὀρθὸν τῆς προτάσεως ἀποδεικνύεται οὕτω διὰ τῆς διαιρέσεως αὐτῆς.

κτον καὶ ἄλογον»¹. Ἄλλ' ἢ δυσκολία συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἀντιφάσκομεν ἐπιχειροῦντες νὰ ἐλέγξωμεν τὸ μὴ ὄν ἢ τὰ μὴ ὄντα. Διότι, καὶ διὰ μόνης τῆς ἀπαριθμήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἐνικὸν ἢ αὐτῶν εἰς τὸν πληθυντικόν, τὸ ἢ τὰ διανοούμεθα καὶ ἐκφράζομεν².

Ἄν γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι ὁ σοφιστὴς κατέχει τέχνην εἰδωλοποιητικὴν φανταστικὴν, οὗτος θέλει ἐρωτήσῃ τί ὑπονοεῖ ὁ ὄρος εἰδωλον³. Ἡ ἀπάντησις εἶναι κατηγορηματικὴ: «τά τε ἐν τοῖς ὕδασι καὶ κατόπτροις εἰδωλα ἔτι καὶ τὰ γεγραμμένα καὶ τὰ τετυπωμένα καὶ τὰλλα ὅσα πού τοιαῦτ' ἔσθ' ἕτερα»⁴. Τὰ παραδείγματα ταῦτα, εἰλημμένα ἐκ τοῦ κόσμου τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, «ἐν πλάσμασιν», ἢ ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου «ἐν κατόπτροις», οὐδόλως ἐνδιαφέρουσι τὸν σοφιστήν, ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὴν «ὄψιν», οὗτος δὲ θέλει ἐρωτήσῃ ὁποῖον ἐκ τούτων συμπέρασμα ἐξάγεται, ἤτοι τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ πάντων τούτων τῶν ἀντικειμένων, τοσοῦτον διαφερόντων, καὶ ὅμως τοσοῦτον ὁμοίων, πρὸς ἄλληλα, ἀφοῦ ἀποδίδεται αὐτοῖς ἐνιαία τις ὀνομασία, ἣτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐνότητα αὐτῶν⁵.

1. Πβ. Παρμ., 164b: ὁτιοῦν τῶν ὄντων περὶ τὸ μὴ ὄν... οὐκ ἔσται. Γοργίας, Περὶ φύσεως, παρὰ Σέξτ. Ἐμπ., Κατὰ μαθ., VII, 80. Ἀπήχησιν τῆς τοιαύτης θεωρίας ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ F é n é l o n, μν. ἐργ.: «le pur néant ne saurait être l'objet de l'intelligence; on ne le conçoit point, on n'en a point l'idée, il ne peut se présenter à l'esprit». Πβ. A. Diès, ἔκδ. Σοφιστ., σελ. 338, σημ. 1.

2. Πβ. A. Diès, ἐνθ' ἀν., σελ. 339. Πβ. καὶ τὸν C o n d i l l a c, Grammaire, I, 12: «Le néant même prend une existence lorsque nous en parlons». Πβ. κατωτέρω, σελ. 376, σημ. 3. Καὶ ἡ σύγχρονος δέ, ἐπὶ φαινομενολογικοῦ πεδίου κινουμένη ὄντολογικὴ ἔρευνα, εἰς ἀνάλογα συμπεράσματα καταλήγει, εἰ καὶ δι' αὐτὴν σαφῶς τὸ ὄν τοῦ μὴ ὄντος διακρίνεται. Πβ. J. - P. Sartre, L'Être et le Néant, Παρίσιοι, Gallimard, 1943, σελ. 46-47: «La condition nécessaire pour qu'il soit possible de dire non, c'est que le non-être soit une présence perpétuelle, en nous et en dehors de nous, c'est que le néant hante l'être». Καὶ σελ. 57: «Le neant, s'il n'est soutenu par l'être, se dissipe en tant que néant, et nous retombons sur l'être. Le néant ne peut se néantiser que sur fond d'être; si du néant peut être donné, ce n'est ni avant ni après l'être, ni d'une manière générale, en dehors de l'être, mais c'est au sein même de l'être, en son cœur, comme un ver».

3. Σοφιστ., 239d.

4. Αὐτόθι.

5. Αὐτ. 240a. Ἀνάλογοι ἐκφράσεις περὶ τῆς οὐσίας τὴν ὁποίαν ἐγγίζει ὁ ὀρισμὸς εἶναι συχναὶ παρὰ Πλάτωνι. Πβ. καὶ Μένωνα, 74d-75a, Φαῖδρ., 265d-e, Θεαίτ., 148d. Πβ. A. Diès, ἐνθ' ἀν., σελ. 341, σημ. 1.

Εἶδωλον εἶναι λοιπὸν « τὸ πρὸς τᾶληθινὸν ἀφωμοιωμένον ἕτερον τοιοῦτον »¹. Ἐτερον τοιοῦτον δὲν σημαίνει ὅμως ὡσαύτως ἀληθές, ἀλλὰ τι τὸ ὅμοιον, « εἰκόσ »², οὐχὶ ἀληθές. Πλὴν τοῦτο δὲν εἶναι παντάπασι μὴ ἀληθές μὴ ὄν, καίτοι χαρακτηρίζεται ὑπὸ τινος οὐσίας³, τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν συνεπάγεται ὅτι εἶναι ἀληθῶς ὄν. Συνεπῶς, ὅ,τι ὀνομάζομεν εἰκόνα ἀποτελεῖ ἀληθῶς μὴ ὄν μὴ ἀληθές, οὕτω δ' ἀνάγκη ὅπως παραδεχθῶμεν, εἰ καὶ τοῦτο φαίνεται ἄτοπον, ὅτι, τρόπον τινά, τὸ μὴ ὄν εἶναι⁴.

Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης ἀφορμᾶται καὶ ὁ περαιτέρω ὁρισμὸς τῆς τέχνης τοῦ σοφιστοῦ, κινουμένης ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν φαντασμάτων καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἀπάτης, ἀποσκοπούσης δὲ εἰς τὸ νὰ παρασύρῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροωμένου εἰς τὸ « ψευδῆ δοξάζειν »⁵. Ἡ ψευδῆς δόξα ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐναντία τῶν ὄντων, ἤτοι εἰς τὰ μὴ ὄντα, ἅτινα θεωρεῖ ὡς, τρόπον τινά, ὄντα. Τοῦτο δ' ἀποβαίνει ἀναγκαῖον, διότι, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἡ ψευδῆς δόξα δὲν ἠθέλεν εἶναι οἷα εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι, ψευδῆς δηλονότι. Ἄλλ', ὡς τοιαύτη, καὶ τὰ ἀληθῆ ὄντα ὡς μὴ ὄντα θεωρεῖ⁶, ἵνα ὀλοκληρωθῇ ἡ ψευδῆς αὐτῆς φύσις. Συνεπῶς, καὶ ὁ σοφιστικὸς λόγος, ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ, εἶναι ψευδῆς, « τά τε ὄντα λέγων μὴ εἶναι καὶ τὰ μὴ ὄντα εἶναι »⁷.

Τοῦτο ὅμως ὁ σοφιστὴς οὐδόλως θέλει παραδεχθῆ⁸. Ἄλλωστε, τὸ

1. 240a. Πβ. καὶ E. Cassirer, Eidos und Eidolon, das Problem des Schönen in der Kunst in Platons Dialogen, Vorträge der Bibl. Warburg, Λειψ. - Βερολ. 1922 - 1923, A' (Λειψ. 1924), σελ. 1 - 27.

2. Ἐν τῷ Κρατύλῳ, 432b-d, δείκνυται ὅτι ἡ εἰκὼν, ἵνα εἶναι τοιαύτη, δέον ὅπως μὴ ἀναπαράγῃ πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀντικειμένου, διότι οὕτω ἠθέλεν εἶναι ἀκριβὲς ἀντίγραφον αὐτοῦ. Διὰ τὰς συναφεῖς ἐκφράσεις, πβ. Πολιτείαν, I', 596d-e, ἐνθα ἀναγνωρίζεται ὅτι τὸ ἐν κατόπτρῳ ἀντικείμενον φαίνεται, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὁμοίως, ἡ ἐξωγραφισμένη κλίνη εἶναι κλίνη μὴ ἀληθῆς, ἀλλὰ φαινομενικῆ (αὐτόθι, 597a κ.ἐξ.). Πβ. A. Diès, ἐνθ' ἀν., σελ. 341, σημ. 2.

3. Πβ. ἀνωτέρω, σελ. 375, σημ. 2.

4. 240c.

5. 240d. Πβ. A. Diès, ἐνθ' ἀν., σελ. 342 καὶ σημ. 1. Περὶ τῆς σοφιστικῆς ὡς τέχνης τῆς ἀπάτης, πβ. καὶ Σοφιστ., 239d (ἀνωτέρω, σελ. 375, σημ. 3). Ἄναλογος μνεία ὑπάρχει παρὰ Ξενοφ., Κυνηγ., XIII, 4 καὶ 15. Ἄλλωστε, ἡ ὄλη προσπάθεια συλλήψεως τοῦ νοήματος τῆς σοφιστικῆς τέχνης, ἐμπνέεται ὑπὸ θηρευτικῶν ἀναμνήσεων. Πβ. A. Diès, ἐνθ' ἀν., σελ. 333 καὶ σημ. 1.

6. 240e.

7. 241a. Πβ. Ἀριστοτ., Μετὰ τὰ φ., 1011b 25 κ.ἐξ.

8. Πβ. ἀνωτέρω, σελ. 369, σημ. 5.

νέον συμπέρασμα ἀντιτίθεται πρὸς ὅ,τι ἐγένετο προηγουμένως παραδεκτόν, ὅτι δηλαδή τὸ μὴ ὄν εἶναι ἄρρητον, ἀνομολόγητον, ἀδιανόητον¹, ὅπερ προϋποτίθησιν ὅτι καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου ψευδῆ, ἤτοι μὴ ὄντα, διετύπωσαν. Ἐναγκαστικῶς λοιπὸν τὸ μὴ ὄν προσάπτεται πολ- λάκις εἰς τὸ ὄν².

Ταῦτα πάντα ἐνισχύουσι τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ τέχνη τοῦ σοφιστοῦ κατατάσσεται μετὰ τῶν τεχνῶν « τῶν ψευδουργῶν καὶ γοήτων »³. Ἴνα λοιπὸν κατανοηθῆ τί εἶναι ἡ τέχνη τοῦ σοφιστοῦ, πρέπει νὰ γίνῃ τελεσιδίκως παραδεκτὸν ὅτι « τό τε μὴ ὄν... ἔστι κατά τι καὶ τὸ ὄν αὖ πάλιν... οὐκ ἔστι πη »⁴. Μόνον ἡ ἀπόρριψις τῆς θεωρίας τοῦ Παρμενίδου⁵ θέλει ἐπιτρέψει τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως « λόγων ψευδῶν... ἡ δόξης, εἴτε εἰδώλων εἴτε εἰκόνων εἴτε μιμημάτων εἴτε φαντασμάτων αὐτῶν ἢ καὶ... τεχνῶν... ὅσαι περὶ ταῦτά εἰσι »⁶.

Ἐνακεφαλαιοῦντες διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ ἐξέτασις τῆς ὑφῆς τῆς τέχνης τοῦ σοφιστοῦ ἤγαγεν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ μὴ ὄντος, ὑποστάσεως καὶ ἐκείνης καὶ πάσης ἄλλης τέχνης μιμητικῆς, πλαστικῆς ἢ μουσικῆς, ἔτι δὲ καὶ πάσης τοῦ λόγου τέχνης.

Ἐντεῦθεν, ὁ διάλογος τρέπεται⁷ πρὸς τὴν συστηματικὴν ἐξέτασιν τῶν θεωριῶν τοῦ ὄντος ὑπὸ διαφόρους ἀπόψεις, φερόμενος ἐκάστοτε πρὸς τινα ἔννοιαν ἐφηρμοσμένην εἰς τὴν μεῖξιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος⁸, ὡς καὶ εἰς τὴν προοδευτικὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκφράσεως, ἥτις

1. Ἄνωτέρω, σελ. 375, σημ. 1.

2. 241b.

3. Αὐτόθι.

4. 241d.

5. Πβ. ἄνωτέρω, σελ. 374, σημ. 4.

6. 241e.

7. 242a κ.έξ.

8. Οὕτω, διὰ τῆς κριτικῆς τῶν ὑλιστικῶν καὶ ἰδεαλιστικῶν προσωκρατικῶν φιλοσοφιῶν, καθίσταται φανερόν ὅτι, εἰς μὲν τὰς πρώτας, αἵτινες ὑπολαμβάνουσι καθολικὴν τινα κίνησιν, ἀντιτίθεται ἡ σταθερότης τῶν μορφῶν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας, αἵτινες πρεσβεύουσι τὴν κίνησιν μόνον τῶν αἰσθητῶν, ἀντιτίθενται αἱ ἔννοιαι τῆς ζωῆς, τῆς διανοίας, τῆς ψυχῆς, ὑφιστάμεναι ἐντὸς τοῦ ὄντος καθόλου. Πβ. Σοφιστ., 247d κ.έξ. Πβ. V. Goldschmidt, μν. ἔργ., σελ. 177. Πβ. καὶ Σοφιστ. 250c : « οὐκ ἄρα κίνησις καὶ στάσις ἐστὶ συναμφοτέρον τὸ ὄν, ἀλλ' ἕτερον δὴ τι τούτων ». Πβ. V. Goldschmidt, μν. ἔργ., σελ. 179 καὶ σημ. 1. Τοῦτο ἐνθυμίζει τὴν πλατωνικὴν ἔννοιαν τοῦ δεσμοῦ (πβ. P. - M. Schuhl, Δεσμός, ἐν Mélanges A. Diès, Paris, 1956), ὡς καὶ τὰς συνεχεῖς μεῖξεις τοῦ Αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἐτέρου ἐν τῷ Τιμαίῳ, 35a-b.

δηλοῖ ὅτι ὄν καὶ μὴ ὄν εἶναι ἀντιστοίχως, τρόπον τινά, μὴ ὄν καὶ ὄν¹.

Ἐάν λοιπὸν ὁ λόγος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ψευδής, ἢ τοιαύτη δυνατότης ἀφορᾷ καὶ εἰς τὴν διάνοιαν καὶ εἰς τὴν φαντασίαν, ὡς καὶ εἰς τὰς εἰκόνας τῆς πραγματικότητος. Πάντα ταῦτα διέπονται ὑπὸ τινος τέχνης τοῦ ψεύδους, ἧτις θεμελιούται ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς πραγματικῆς ὑφῆς τῆς δυνατότητος παραποιήσεως τῆς πραγματικότητος².

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως ἐξάγεται ὅτι πράγματι δίδεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Πλάτων ἀπώλεσε πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Τέχνης ὑποτιθεμένας ἀξίας³. Ἡ θετικὴ πλευρὰ τῆς παροδικῆς ταύτης ἀπιστίας συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὕτη καταλήγει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἐνατένισιν τῆς ἐννοίας τῆς μείξεως, ἐπιτρέπουσα ἅμα ὅπως θεωρήσωμεν ὅτι, ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, ἡ ὄντολογικὴ ὑπόστασις τῆς Τέχνης, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἀρνητικὴ. Μίμημα καὶ ἀφομοίωμα τῆς Ἰδέας, δημιουργεῖ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, εἰς τὸ ὁποῖον δίδει ὑπαρξιν πραγματικὴν, καίπερ διαφέρουσαν τῆς τοῦ ὄντος, ὅπερ, οὕτω παριστάμενον, ἔχει ἀπολέσει μέρος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Τὸ πρόβλημα τῆς Τέχνης συλλαμβάνει ὁ Πλάτων «τέχνη καὶ ἐπιστήμη», ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς καλλιτέχνης ἐν ταῦτῳ, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς γεννᾷ τὴν δι' αὐτὸν αὐτόχρημα τραγικὴν⁴ ἀμφιβολίαν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, ἧτις συνεχῶς ταλαντεύεται ἀπὸ τοῦ ὄντος μέχρι τοῦ μὴ ὄντος.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

1. Πβ. A. Diès, La définition de l'être et la nature des Idées dans le « Sophiste » de Platon, β' ἔκδ., Παρίσιον, 1932, σελ. 36 - 38.

2. Πβ. καὶ A. Diès, Notice εἰς τὴν ἔκδ. τοῦ Σοφιστ., σελ. 283.

3. Πβ. ἀνωτέρω, σελ. 370, σημ. 1.

4. Πβ. ἀνωτέρω, σελ. 370, σημ. 1, ὡς καὶ σελ. 371, σημ. 1. Πβ. Πολιτικόν, 299e.